

Egy névcsalád analízise

Egyetlen női névvel, illetve a vele kapcsolatos nevekkel kívánok foglalkozni. Ez azt is jelenti, hogy az egyetlen név több variánst is feltételez. Más szavakkal: egyetlen női név és rokonságát akarom vizsgálni. S ez a név a Mária.

Különösebben nem is kell magyarázni, hogy bibliai eredetű névről van szó. Az eredeti héber-araméus alak Mirjam-nak hangzik. Szerepel mind az Ó-, mind az Újszövetségben. A vizsolyi Bibliában mindkét részben a Maria név szerepel. Mózes könyveiben Mózes és Áron testvére, az újabb kori fordításban már Mirjam. Az Újszövetségben Jézus anyján kívül még öt személynek a neve. Az azonban bizonyos, hogy a névadásra-névválasztásra Jézus anyja gyakorolta a legnagyobb szerepet.

Térjünk most vissza az eredethez! A Mirjam név etimológiáját ma sem tudjuk biztosan. A névszótárakban levő jelentés-megadások a fájdalomra, a keserűsége utalnak, tehát visszakövetkeztetett adatoknak látszanak. A héber-araméus Mirjam a görögben Mariám lett, a Vulgatában pedig Maria, ez pedig megegyezik a római gens Maria nevével. Ez a megoldás könnyen ment, hiszen -ám-ra csak férfinévnek (Ádám, Ábrahám) végződtek. Állandónak a Mária nevet Szent Jeromos (4. szd.) óta számíthatjuk. Bármennyire is meglepő manapság, de a Regnum Marianumban nem számított a gyakori nevek közé. Berrár Jolán (Női neveink 1400-ig MNyTK. 80:27) adataiban 14 d. és 7 a. szerepel. Karácsony Sándor Zsigmond ezt csak megerősíti (NytudÉrt. 26. sz.: 70-1.). A XVIII. századtól kezdve viszont az alacsonyabb néposztályok körében is népszerűvé válik, először a katolikusok, majd a reformátusok körében is. Ez utóbbiaknál meg kell jegyezni, hogy a Mária név inkább divat jellegű.

Az eredeti Mirjam előbb az angolszászok között lesz népszerű (pl. H.G. Wells: Mr. Polly lázadása), Magyarországon is egy-egy protestáns család adja. Sőt, a legújabb korban a szlávosiított Mirjama és Mirjana is előfordul Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A Mirjam adatot Büky Béla 1949-ből hozza (NytudÉrt. 26:

62.). Mage a Mária napjainkban is a gyakori nevek közé tartozik. A névadás egyházi-vallási indíttatását kár volna tagadni, de a névválasztásban szerepet játszottak a magyar történelem, művelődés neves hölgyei is, azaz távolodni látszunk az egyházi indíttatástól. Többek között ezt és a fentieket látszik bizonyítani Gárdonyi Géza véleménye Az a hatalmas harmadik című regényében: "A neve Mariska. - Nem unalmas neked, hogy minden harmadik nő Mariska? - Nem. Mária szeretete van benne. Egy kis viaszszugárzás a földről az égbe. - Vállat vont. - Nekem unalmas. A keresztény vallás elpusztította az öltözködés poézisát és elpusztította e nevek poézisát. Ma már csak a lovaknak van szép nevök" (Mizser, NÉ. 7: 164). Ha jobban megvizsgáljuk a dolgot, akkor itt tulajdonképpen nem poézisról van szó. Az igaz, hogy a Mária meglehetősen hirtelen vált gyakori (igen gyakori) névvé. De - mint említettem - nem mindig ez volt a helyzet. Kovalovszky Miklós Dauzat-ra hivatkozva közli: "...a Mária nevet pedig a spanyolok még napjainkban is (értsd: a 30-as évek elején) kerülik" (MNYTK. 34: 29). Most akkor lássuk - de ne csak a spanyolokra vonatkoztatva e "kerülés" eredményét!

Az egyik mód a kettős név adása, amelynek egyik eleme a Mária. Ez a németben meglehetősen gyakori. Világszerte azonban csak az Annamária vált közkedvelté. Ismeretes még - jobbára német nyelvterületen - a Rosemarie, de már világi indíttatású név (Hermann Löns világszerte ismert dala után), továbbá a Marléne. Ez ugyan vallási indíttatású, hiszen a Mária és a Magdaléna név (mások szerint a Heléna) összerántásából keletkezett, de elterjedése Marlene Dietrich német-amerikai filmszínésznő sikeréhez kötődik. A katolikus németiség is inkább a második nevet választotta Máriaként. Sőt a XIX. századtól kezdve férfiak is kaphatják, elég, ha Carl Maria Weberre vagy Rainer Maria Rilkére gondolunk. A Habsburg család férfi tagjai utolsó névként használták a Máriát. Valószínűleg német hatásra ismeretes lett az olaszban is (pl. Gian Maria Volente). Latin-Amerikában pedig Jézus nevével együtt: Jesus Mária. Franciaországban sem szokatlan, pl. Párizs jelenlegi érseke: Jean-Marie.

A másik mód a körülírás. Szűz Máriának ugyanis több díszítő jelzője volt, több híres kegyhelye, s ezek váltak önálló névvé.

Az Annuciáta latin, az Asszunta pedig olasz eredetű név nyelvünkben. A ma oly népszerű Beáta névnél időzzünk egy keveset! A latin beatus melléknév nőnemű alakjának tartják, ami - ha az etimont keressük, igaz is. A II. században élt egy Beatus nevű szent, a II-ban pedig Beáta, akit Benediktának is neveztek. Kevésbé tartom valószínűnek, hogy innen származhat a nevünk. Sokkal valószínűbb viszont a beata virgo jelzős szerkezetből való önállósodás (ad analogiam Annuciáta, Asszunta stb.) A horvátok még le is fordították: Blažena. A Dolóresz spanyolból, a megfelelője, a Doloróza pedig a latinból került a magyar keresztnevek közé. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Dolóresz fordul elő többször. Fatima: egy híres portugál búcsújáró hely neve (vö. Lourdes). Magyarországon is van templom, amelyet a Fatimai Szűzanya tiszteletére szenteltek fel (Vasmegyer). A Fatime változat már egyértelműen Weber operájára utal. Havaska: a véletlenek érdekes összejátszásának következményeként került ebbe a csoportba. Berrár Jolán (i.m. 27.) (Pais Dezső MNyTK. 115. sz. 18) is közli a Hovodi alakot, de Berrár a hold szóból eredezteteti - elősorban szemantikai megfontolásból. Akkor mi a véletlen? Az, hogy a naptárszerkesztők éppen augusztus 5-re tették a névnapot, s ez Havas Boldogasszony napja volt. Az Immakuláta szintén latin jelzős szerkezetből vált ki. A Kármén mint egyházi név spanyol eredetű. Ismertté azonban inkább világi úton vált: Prosper Mérimée regénye, illetve Bizet operája hatására. E név olasz változata, a Karméla név de Falla: Rövid élet című operájából (1913) vált ismertté. E név olasz továbbképzése a Karmelina. A Lola nevet nem tartom feltétlenül idegennek. A spanyolban a Dolóresz (és a Carlota) becézett alakja. Ha idegen, akkor sem a spanyolból vettük, hanem az olaszból (Mascagni: Parasztbecsület című operájából). Ha magyar fejlemény, akkor semmi köze sincs a Dolóreszhez, hanem az Ilonához. Bűky Béla 1897-ből (i. m. 59) hoz adatot. Ismert névviselő: Kosáryné Réza Lola író nő volt. A Lolita nevet a Lola spanyolos továbbképzésének tartják, bár Drosdowski megjegyzi, hogy Vladimir Nabokov: Lolita című regénye tette ismertté (Lexikon der Vornamen, Mannheim, 1974. 141). A Lourdes mint keresztnév nem szerepel a névszótárakban, viszont Miskolcon van ilyen nevű lány (az apja kubai, az anyja

magyar). A névadás formája ugyanaz, mint a Fatimánál. Ejtése: Lurdesz és nem Lurd. A Madonna sem szerepel keresztnévként a névtárakban. Egy amerikai énekesnő nevéből származik, s környezetemben ismerek olyanokat, akik a Madonna nevet szándékoznak adni születendő kislányuknak. Véleményem szerint a keresztnévként való használat sérti a vallási érzést, vulgarizál. A Mercedesz név nem túl gyakori országszerte. A spanyolban alakult ugyan névvé, de ismertté id. Dumas: Monte Christo grófja című népszerű regénye tette. Bizet: Carmen című operájának is van ilyen nevű szereplője. A o-s ejtés német (esetleg latin) közvetítésre utal.

Ezek után lássuk az utolsó csoportot! Ide azok a nevek tartoznak, amelyek a Máriának valamilyen rövidült, becézett, továbbképzett alakjai, akár a magyar nyelvben keletkeztek, akár valamilyen idegen nyelvből vettük át őket. A felsorolás nem csupán azokat a neveket tartalmazza, amelyek a MU-ban megvannak, hanem azokat is, amelyeket becézett formában anyakönyveztek. Továbbá említék olyan adatokat is, amelyek nem vezethetők le a Mária névből, vagy csak per tangens tem tartoznak hozzá.

Kétségtelen, hogy az állami anyakönyvezés kötelezővé tételével (1895) előtt egyházi anyakönyveink több becenevet is tartalmaztak, pl. Erzsók, Kata stb. Ez volt a helyzet a Máriával is. A MU-ban is több becenevi alak van, csak éppen a leggyakoribb alakokat mellőzi. A XIX. század második felétől kezdve a színésznők szívesen adtak maguknak a ridegnek tartott keresztnév helyett beceneveket, pl. Mari, Mariska, Ila, Nusi, Jutka, Teri stb. Ezt szerencsére nem követte a MU. gyakorlata. Melich János (SzJsz. I./2: 192) megjegyzi, hogy a Mária becézett alakjaira nem az olaszos, hanem a szlávós forma jellemző. Ez annyit is jelent, hogy a magyarban keletkezett alakoknak megvannak a szláv homonim változatai. Következzenek a példák! Mara: éppenséggel a Marqit-ből is levezethető. Szerepel Erkel Ferenc: Brankovics György című operájában is, de anyakönyvezhetővé alighanem Zsigray Julianna: Szűcs Mara házassága című regényének megjelenése után vált. Mari: kétségtelenül leggyakoribb szólítóneve a Máriának. A MU-ban nem szerepel, de Büky 1895-ből hoz adatot (i.m. 60), Berrár pedig 1348-ból (i.m. 27). Marica anyakönyvezhetőség-

gét Kálmán Imre Marica grófnő című operettjének köszönheti.

Marika: Magyarországon becenévnek számít. A németek átvették tőlünk, s ők ismertették meg Nyugat-Európában. Kedveltségét E. T. A. Hoffmann meséje nyomán szerzett Csajkovszkij-balet, a Diótörő alapozta meg. Mariska: jelenleg becenév, anyakönyvezésére Büky 1897-ből (i.m. 61) hoz adatot (második névként). A múlt század végétől nagyjából a második világháborúig úri névnek számított (szemben a parasztosnak érzett Marissal). Népszerűségét Vízházy Mariska színésznő indította el. Nyelvész példa is akad: Heikki Paasonen, a kiváló finn tudós magyar feleségét Paskay Mariska-ként emlegetik.

Az idegen nyelvi környezetben keletkezett adatok is túlnyomórészt világi jellegűek. Maja: a római istennő nevéből való eredeztetést kizárhatjuk, hiszen nincs rá más példa, hogy római istennő nevét vettük volna át. Ezen az alapon a maja indiánok is szóba jöhetnének, hiszen női neveink között van népnévi eredetű (pl. Judit, Lidia stb.). A név az óind mitológiából is ismeretes. A Maja kétségtelenül a Mária olasz(os) becézése. Ha Waldemar Bonsels nem írta volna meg 1912-ben a Maja, a méhecske kalandjai című, máig is népszerű mesesorozatát, aligha ismernénk ezt a nevet. E csoporthoz való tartozása nagyon is kétséges a Manna névnek. Legfeljebb találgatásokra szorítkozhatunk. A Manont többnyire a Mária francia alakváltozatának tartják. Dauzat a Mann 'homme' névből vezeti le (Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France. Paris, 1954. 412.). Akárhogy is van, Prévost abbé Manon Lescaut című regényéből, illetve Aubert, Massenet és főként Puccini operájából vált ismertté. A Mariann és a Marianna névpár vitatott. A németben mindenesetre két változata van: a Marián nőiesítése (példa rá Goethe: Wilhelm Meister tanulóévei című munkája), a Marianna viszont ún. Doppelname: Marie + Anna (V. ö. Drosdowski, i.m. 148). A Marianna név a régebbi, hiszen szerepel Shakespeare: Szeget szeggel című drámájában. Érdekesképpen megjegyzem, hogy Rossini operáiban mindkét változatot hozza: Marianne (Ory grófja, de: Richard Strauss: Rózsalovag is), Marianna (Bruschino úr). A változatok arra utalnak, hogy ez a két név eltérő idő-

ben és eltérő helyen keletkezett. Azzal egészíthetem még ki, hogy a Marián - Marianna pár esetleg összevethető a Pelágiusz - Pelágia párral. Marietta: a Mária olasz becézett alakja, s Korngold: A holt város című operája (1920) tette ismertté. Marina: ismét egy nagyon vitatott és vitatható változat. A MU. magyarázata (a Mária továbbképzése, illetve a Marinus női párja) filius ante patrem, stilszerűbben: filia ante matrem. Tudniillik Antiochiai Szent Margarétát (a 3-4. század fordulója) éppen szülőhelyén Marina néven tisztelik (ez inkább összevethető a Pelágiával, mint a Marianna). A naptár szerint a névnap egybeesik Escobar Boldog Marina (XVII. század) napjával. A Puskin nyomán írt Muszorgszkij-operában, a Borisz Godunovban így hívják az egyik szereplőt. Elterjedtségét Marina Vlady orosz származású francia színésznőnek köszönheti. A Marinella és a Marinetta a Marina névnek olasz továbbképzései. A Marion a Mária francia, ma már nem használatos alakja (Dauzat, i.m. 416-7.). A Marióra név valószínűleg a szocialista internacionalizmus hatására került be a MU-be. Az igaz, hogy jellegzetesen fanarióta forma (Constantinescu, Dicționar onomastic Romînesc. Bucaresti, 1963. 102). Talán szerencsésebb lett volna Verne: Várkastély a Kárpátokban című regénye egyik szereplőjének a nevét felvenni: Mirióta (bár ez nem a Máriából, hanem a Myron névből származik). A Marita megfelel az olasz normának is, de a spanyol Maria + Juanita (Anita) változat sem hanyagolható el. Masa: egyértelműen orosz becenév, a Marija leggyakoribb szólitóneve. Az oroszos nevek egy időben divatba jöttek Nyugat-Európában, főként cirkuszi művészek hatására, pl. Mischa, Sascha, de a Mascha is. Feszty Árpád és Jókai Róza a keresztségben a Mária nevet adta lányának, ő viszont Masa néven vált festővé, illetve még ismertebb művészettörténésszé. Mia: kissé meghökkentő név, s ezt éppen hangutánzónak látszó alakja mutatja. Lehet a Mária vagy a Mihaéla rövidülése, de lehet végződésnév is (Eufémia). Mietta: Büky 1949-ből (i.m. 61) hoz adatot. Valószínűleg az előző név diminutívuma. Miléna: teljesen téves a MU. megállapítása. Ennek a névnek ugyanis semmi köze sincs sem a Máriához, sem az Elenához. Szláv eredetű név, a horvátban és

a szlovénben gyakori, s innen átkerült az olaszba is. Tehát: vagy a Mil-lel kezdődő vagy a -milé-ra végződő szláv nevek szláv továbbképzéséről van szó (megvan a nyugati szláv nyelvekben is). A horvát és a szlovén közvetítést bizonyítja az olasz Miletta név. A Milica viszont egyértelműen a horvatra vagy a szerbre utal (a szlovénből nincs adatom). Mimi: nem szerepel a MU-ban, de eléggé ismert név, hiszen Leoncavallo, illetve Puccini operájának egyik kedves szereplője. Ria: a Mária végződésneve, de levezethető a Valériából is, a horvátban pedig a Dimitrijából. A Mu-ban egyébként 13 női név végződik -rié-ra.

Mizser Lajos

Helységnévből alakult családneveink egy típusáról

Kálmán Béla: A nevek világa (Debrecen, 1989. 78.) című könyvében külön csoportban említi a helynevekből származó -i képzős vezetékneveket. Mint írja: "a Báthoriak Bátor faluban levő birtokukról kapták vagy vették fel nevüket, a Széchenyiek Szécsény községről...". Külön kell vennünk azonban az ilyen típusú jobbagyaneveket - folytatva Kálmán Béla gondolatait. Hiszen érthető, hogy Bodrog városában a Bodrogi név nem megkülönböztető, tehát ott senkit sem neveztek el így. Azonban új faluba költözésükkor könnyen megkaphatták megkülönböztető névként a Bodrogi nevet, s később ez vezetéknevvé válhatott.

Szabolcs-Szatmár megyében Nyíregyházán, a nyíregyházi és a kisvárdai járásban is természetesen több ilyen típusú vezetéknevvvel találkozhatunk. Az alábbiakban ezekről kívánok beszélni. A neveket Mizser Lajos: Tulajdonnevek rendszertani és tipológiai vizsgálata című kéziratából válogattam ki. Azonban nem minden -i képzőst, hanem csak az olyanokat, amelyek véghangzóihiányosak, tehát az -i képző előtt az eredeti helységnév utolsó magánhangzója kiesett.

Ez a jelenség, nevezetesen, hogy az -i képző kapcsolódásakor a név utolsó hangja, a birtokos személyrag, kiesik, ismert